

PROSTOR

23 [2015] 1 [49]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK I UDC 71/72
23 [2015] 1 [49]
1-194
1-6 [2015]

POSEBNI OTISAK / SEPARAT OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

2-13

MARA MARIC
MLADEN OBAD ŠČITAROCI

PERIVOJ LJETNIKOVACA BONA-CABOGA
I STAY-CABOGA U DUBROVNIKU

RAZVOJ I MIJENE

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 712:728.84 (497.5, DUBROVNIK)"15/20"

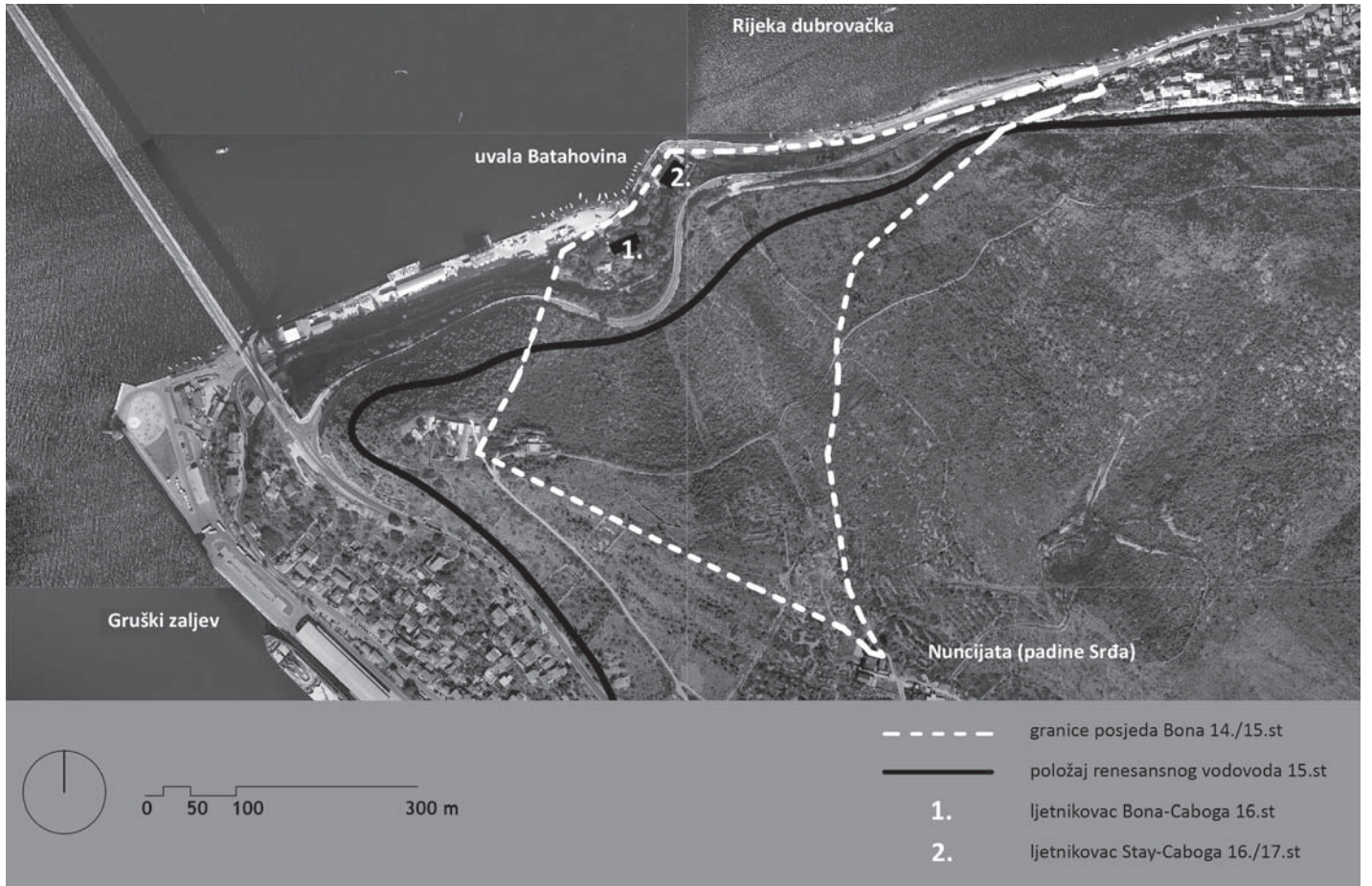
THE GARDEN OF THE VILLAS BONA-CABOGA
AND STAY-CABOGA IN DUBROVNIK

DEVELOPMENT AND CHANGES

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 712:728.84 (497.5, DUBROVNIK)"15/20"

Af

SL. 1. RIJEKA DUBROVAČKA S POLOŽAJIMA LIJETNIKOVACA
 FIG. 1. RIJEKA DUBROVAČKA WITH THE LOCATIONS OF THE VILLAS

MARA MARIĆ, MLADEN OBAD ŠĆITAROCI

SVEUČILIŠTE U DUBROVNIKU
ZAVOD ZA MEDITERANSKE KULTURE
HR – 20000 DUBROVNIK, MARKA MAROJICE 4

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

maria.maric@unidu.hr
mos@arhitekt.hr

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK 712:728.84 (497.5, DUBROVNIK)"15/20"

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.05. – PEJSAŽNA ARHITEKTURA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 23. 5. 2015. / 9. 6. 2015.

UNIVERSITY OF DUBROVNIK
DEPARTMENT OF MEDITERRANEAN CULTURES
HR – 20000 DUBROVNIK, MARKA MAROJICE 4

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

maria.maric@unidu.hr
mos@arhitekt.hr

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UDC 712:728.84 (497.5, DUBROVNIK)"15/20"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.05. – LANDSCAPE ARCHITECTURE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 23. 5. 2015. / 9. 6. 2015.

PERIVOJ LJETNIKOVACA BONA-CABOGA I STAY-CABOGA U DUBROVNIKU RAZVOJ I MIJENE

THE GARDEN OF THE VILLAS BONA-CABOGA AND STAY-CABOGA IN DUBROVNIK DEVELOPMENT AND CHANGES

DUBROVAČKI RENESANSNI PERIVOJ
DUBROVNIK
LADANJSKA ARHITEKTURA
ROMANTIČARSKI PERIVOJ

RENAISSANCE VILLAS AND GARDENS
DUBROVNIK AREA
COUNTRY VILLAS AND GARDENS
ROMANTIC GARDENS

Perivoj ljetnikovaca Bona-Caboga i Stay-Caboga na Batahovini, u Rijeci dubrovačkoj, primjer su dvaju ljetnikovaca povezanih u jedinstvenu perivojnu cjelinu. Ljetnikovci i perivoj doživjeli su preobrazbe i zapuštanje. Prikazuju se dvije glavne etape razvoja perivoja – renesansna i romantičarska s historicističkim naznakama. Provedeno je vrjednovanje povijesnih slojeva perivoja kao polazište za obnovu, revitalizaciju i unaprjeđenje.

The garden of the villas Bona-Caboga and Stay-Caboga located at Batahovina, in Rijeka Dubrovačka near Dubrovnik, create a unique garden complex. The villas and gardens have been subject to recurrent modifications and neglect over the centuries. Two main stages of the garden's development are examined – the Renaissance and that of Romanticism. Also assessed are the garden's historic layers as a starting point for the renovation, revitalization and promotion.

UVOD

INTRODUCTION

Ljetnikovci Bona-Caboga (Bunić-Kabuzić) i Stay-Caboga (Stojčević-Kabuzić)¹ nalaze se na lijevoj obali usca Rijeke dubrovačke, predjelu zvanom Batahovina (Sl. 1.). Vrstan su primjer dubrovačke ladanjske arhitekture, ranoga i kasnorenesansnoga doba. Ljetnikovci su tijekom stoljeća nadograđivani i preuređivani, devastirani i prepustani propadanju, ali su danas jedan od rijetkih primjera obnove i ponovnoga privođenja svrsi. Posebnost vrtova ljetnikovaca Bona-Caboga i Stay-Caboga u odnosu na sve ostale ladanjske perivoje na dubrovačkom području jest činjenica da se dva renesansna vrta uz dva različita ljetnikovca povezuju i spajaju u cjelinu sa zajedničkim perivojem iz doba romantizma (19. stoljeće). Cilj istraživanja bio je utvrditi obilježja perivoja (čimbenike identiteta) u svim razvojnim etapama, slijedom čega se postavljaju kriteriji za obnovu i za nove/suvremene zahvate u perivoju kao prilagodbu potrebama 21. stoljeća.²

Istraživanje se naslanja na podatke iz najstarijega dubrovačkog zemljišnika za područje Rijeke dubrovačke – *Libro negro del Astarea*, franciskansku³ katastarsku kartu iz 1837. godine, dosad provedena istraživanja, projektu dokumentaciju, terenske obilaskе, kao i bogatu zbirku fotografija s prijelaza 19. na 20. stoljeće. Ograničenja za istraživanja bila su nepostojanje grafičke građe o izvornom izgledu vrtova i nepoznat slijed vlasništva krajem 16. stoljeća, kada se na dijelu imanja ljetnikovca Bona gradi ljetnikovac Stay.

U radu se koristi termin *vrt* za vanjske prostore ljetnikovaca do trenutka spajanja u jednu cjelinu (privatni prostor unutar ogradnih zidova koji koriste vlasnici i njihovi gosti). *Perivojem* se naziva vanjski prostor dvaju ljetnikovaca nakon spajanja u jednu cjelinu od sredine 19. stoljeća. Perivoj ljetnikovca 'preživio' je smjene nekoliko desetaka naraštaja različitih vlasnika, promjene stilova, kao i uništavanja. Cilj rada jest prikazati stilska perivojna obilježja iz doba nastanka (renesansa i kasna renesansa), te iz druge polovice 19. i početka 20. stoljeća (romantizam i historicizam).

IZGRADNJA LJETNIKOVACA I KASNIJE GRADITELJSKE MIJENE

CONSTRUCTION AND LATER CHANGES OF VILLAS

Za potrebe istraživanja preveden je tekst najstarijega dubrovačkog zemljišnika *Libro negro del Astarea*⁴ u kojem su zabilježeni zemljišno-imovinski odnosi u Astarei u 14. i 15. stoljeću, a koji se odnose na vlasništvo posjeda na Batahovini. Na temelju podataka iz *Libro negro* rekonstruirana je veličina posjeda Bona u doba rane renesanse (približno 16 hektara). Temeljem tih podataka bilo je moguće iscrutati granice imanja⁵ na kojem će u 16. i 17. stoljeću biti sagrađeni ljetnikovci (Sl. 2.). Gospodarski posjed obitelji Bona sezao je od mora pa do vrha brda Nuncijata. Dva stoljeća poslije na posjedu će biti sagrađen Stayev ljetnikovac. Posjed donje trećine ima-

¹ Dubrovačke plemićke obitelji izvorno imaju prezimena rimske/latinske osnove jer su se dubrovački plemići smatrali dijelom antičkoga plemstva. Slavenizirana se imena počinju koristiti u doba preporoda (19. st.). Tako je plemićka obitelj Bona pisana Bunić, Caboga Kabuzić, a Stay Stojković.

² Istraživanje je dio znanstvenog projekta *Heritage Urbanism – Urban and Spatial Planning Models for Revival and Enhancement of Cultural Heritage* [HERU 2032], koji financira Hrvatska zaklada za znanost, a provodi se na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

³ Uspostava stabilnog katastra temelji se na ukazu Franje I. od 23. prosinca 1817. godine (*Patent über die Einführung des stabilen Katasters*). Stoga se katastar uspostavljen temeljem te uredbe naziva Franciskanskim katastrom [podrobnije: BUBLE, 2014].

⁴ *Libro negro del Astarea* javna je zemljišna knjiga o stjecanju i raspodjeli viših dijelova Astaree u Rijeci dubrovačkoj. Objavljeno je u: MARINOVIC, 2005. Tekst zemljišnika koji se odnosi na posjed Bona preveo je doc. dr.sc. Relja Seferović, viši znanstveni suradnik u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.

⁵ Granice imanja Bona prema opisu iz *Libro negro del Astarea* iscrtao je Marin Knežević, dipl.ing.geod. Udaljenosti pojedinih međa tada su mjerene u seznevima (*passus*). Mjera za dužinu 1 sezanj (*passus*) iznosi 2.048 metara. [HARRIS, 2006: 438]

⁶ Miho Junijev Bona tri je puta bio dubrovački knez. [VEKARIĆ, 2012: 106]

⁷ Povijesne, stilske i arhitektonske značajke ljetnikovaca Bona-Caboga i Stay-Caboga istraživala je i o tome pisala prof. dr.sc. Nada Grujić.

⁸ Nije utvrđeno tko je i kada gradio ljetnikovac Stay-Caboga jer nisu pronađeni izvorni ugovori o gradnji. Nije

nja prolazila je trasa dubrovačkoga gravitacijskog vodovoda izgrađenog 1437. godine.

U razdoblju između 1520. i 1540. godine Miho Junijev Bona (1487.-1530.)⁶ gradi ljetnikovac kakav, s određenim izmjenama, i danas nalazimo, a koji će reprezentativnošću zdanja nadmašiti sve ostale ladanjske ljetnikovce u okolici.⁷ Bone su bili vlasnici sve do početka 17. stoljeća kada se gradi ljetnikovac Stay. Neobično je i nije razjašnjeno zašto su dva ljetnikovca građena tako blizu, niti stotinjak metara jedan od drugoga, iako se Stayev gradi vjerojatno citavo stoljeće kasnije (Sl. 3.).⁸ Posljednji vlasnik obaju ljetnikovaca Bernard Henrikov Brnja Caboga⁹ (1863.-1922.) zaslužan je za ponovno ujedinjenje posjeda, a time i vrtova u jednu perivojnu cjelinu.

rasvijetljeno kada je ljetnikovac Bona pripao obitelji Caboga [podrobnije: GRUJIC, 1996: 83-103].

9 Bernard (Brnja) Caboga bio je veleposjednik i industrijalac, a oko 1915. i načelnik općine Rijeka dubrovačka [podrobnije: VEKARIĆ, 2013: 155-257]. Iza Bernarda Henrikova ostaju dvije kćeri, Diodata i Bernardina. Potomci Bernardine Bernardova Caboga (udane za Alfreda Maksimilijanov Felner) osnivaju zakladu Batahovina kojom se financira nedavna obnova i zdanja i perivoja. Ivo Felner posljednji je potomak obitelji Caboga i predstavnik zaklade Batahovina.

10 Podrobnije o dubrovačkomu renesansnom vrtu/perivoju u: ŠIŠIĆ, 1991.; ŠIŠIĆ, 1999.; ŠIŠIĆ, 2003.; OBAD ŠĆITAROCI, 1992.; OBAD ŠĆITAROCI, 1996.

11 Na Batahovini se, kao i u talijanskim renesansnim vilama, njegovalo intelektualno i kulturno ozračje. Sin Miha Junijeva, Junije Mihov Bona (1529.-1581.) bio je tri puta dubrovački knez. Vjerojatno je financijski podupirao stvaralaštvo Marina Držića jer je na njegovu vjenčanju praizvedena komedija *Pjerin*. Premijera Držićeve komedije odigrala se upravo na terasi ljetnikovca s koje se pružao pogled na čitavu okolnicu, a procelje lode poslužilo je kao prizorište. Terasa ljetnikovca postat će i nekoliko stoljeća kasnije pozornicom drame Iva Vojnovića *Na taraci*. Pretpostavlja se da je upravo prva žena Bernarda Brnje Caboga Valerija Locateli de Cormons inspirirala Vojnovića, koji je prijateljvao s Cabogama i bio čest gost njihova perivoja, za lik barunice Lidije u znamenitoj Trilogiji [podrobnije: VEKARIĆ, 2012: 106; STOJAN, 2007: 87-89; VIOLIĆ, 2008.].

12 Ukupna površina prednjega vrta pred pročeljem s četiri vrtne polja, prema katastarskoj izmjeri iz 1837. godine, s prigrađenim orsanom iznosi 351 m².

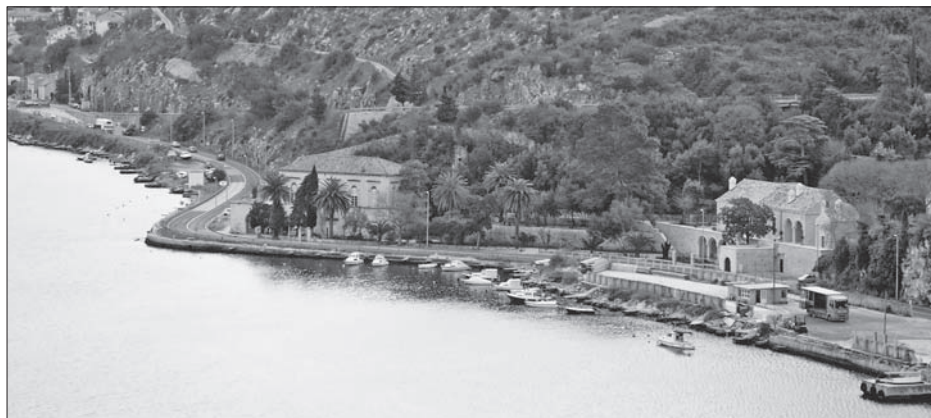
RENASANSNI VRT LJETNIKOVCA BONA-CABOGA

RENAISSANCE GARDEN OF THE VILLA BONA-CABOGA

Ljetnikovac Bona-Caboga iz prve polovice 16. stoljeća položen je uz obalu zaljeva Rijeka dubrovačke, a posjedovao je uobičajena obilježja dubrovačkih ljetnikovaca.¹⁰ Do prvoga kata bio je ukopan u teren pa je kat ljetnikovca izravno povezan sa stražnjim vrtovima. Iz *saloće* (glavnog salona) na katu može se izaći na terasu i u stražnji vrt, čime se negira granica između zatvorenog i otvorenog prostora. Vrtovi su podignuti na tri razine i postaju nerazdvojan dio kuće.¹¹ Od vrtno-arhitektonskih elemenata u vrtu iz renesansnoga je doba ostala sačuvana samo mala česma s motivom anđela u trijemu ljetnikovca. Na franciskanskom katastru može se prepoznati renesansna tlocrtna kompozicija (Sl. 7.). Renesansni ortogonalni tlocrt prednjega vrta ljetnikovca činila je glavna šetnica položena u osi s ulaznim vratima u ljetnikovac, te bočno od nje po jedno, odnosno dva vrtne polja.¹² Kulisu prednjega vrta činio je tada, a i danas, trijem s klesanim stupovima i kapitelima s motivom akanta (Sl. 8.). Os glavne šetnice nastavlja se kroz kuću, dijeleći terasirane

SL. 2. GRANICE POSJEDA BONA U 15. ST. PREMA DOKUMENTU *LIBRO DEL ASTAREA*
FIG. 2. BOUNDARIES OF THE BONA ESTATE IN THE 15TH CENTURY ACCORDING TO THE *LIBRO DEL ASTAREA*

SL. 3. ZALJEV BATAHOVINA S LJETNIKOVcima BONA-CABOGA I STAY-CABOGA, 2013.
FIG. 3. BATAHOVINA INLET WITH THE VILLAS BONA-CABOGA AND STAY-CABOGA, 2013

SL. 4. LJETNIKOVAC STAY-CABOGA, RENESANSNA ŠETNICA S OSTATCIMA STUPOVA ZA ODRINU, DRUGA POLOVICA 19. ST.
FIG. 4. VILLA STAY-CABOGA, RENAISSANCE PATHWAY WITH THE REMAINS OF THE PERGOLA COLUMNS, SECOND HALF OF THE 19TH C.

SL. 5. OSTATCI STUPOVEDA RENESANSNE ŠETNICE LJETNIKOVCA STAY-CABOGA, 2015.

FIG. 5. THE REMAINS OF THE COLUMNS LINING THE RENAISSANCE PATHS OF THE VILLA STAY-CABOGA, 2015

SL. 6. OGRADA MORSKOG PROČELJA LJETNIKOVCA BONA-CABOGA, POČETAK 20. ST.

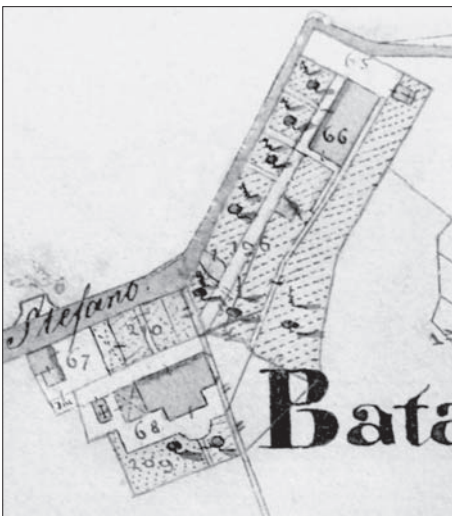
FIG. 6. WATERFRONT FENCE OF THE VILLA BONA-CABOGA, EARLY 20TH C.

SL. 7. KATASTARSKA KARTA PREDJELA BATAHOVINA S LJETNIKOVIMA, 1837.

FIG. 7. CADASTRAL MAP OF THE BATAHOVINA AREA WITH THE VILLAS, 1837

SL. 8. TRIJEM U DNU KOJEG JE ZIDNA ČESMA, KIPARSKA RADIONICA P. ANDRIJIĆA, KRAJ. 19. / POČ. 20. ST.

FIG. 8. PORCH WITH A FOUNTAIN IN THE BACK, SCULPTURE WORKSHOP OF P. ANDRIJIĆ, END OF 19TH / EARLY 20TH C.

vrtove na začelju. Ondje su se zbog južnoga položaja uzgajale vočke. Izvan ograde ljetnikovačkoga sklopa u doba gradnje kuće na terasama u suhozidu nalazio se vinograd, a poslije maslinik.¹³ Na terasi (*taraci*) koja okružuje prvi kat kuće – obiteljska je kapelica sv. Bernarda.¹⁴

Prema rekonstrukciji tlocrtnog izgleda zaključuje se da se radi o jednostavnoj, ali funkcionalnoj shemi vrta, proizasloj iz prostornih datosti. Glavna šetnica koja prolazi kroz kuću dijeli unutrašnji i vanjski prostor ljetnikovca na približno jednake dijelove, što je obilježje renesansne kompozicije. Ljetnikovac je u prostornom smislu činio jedinstvenu cjelinu sa svojom okolicom – imanje se protezalo na jug do vrha brda Nuncijata, gdje je bio vinograd na terasama. Istočna granica imanja sezala je do Sustjepana. Sjevernu granicu činio je spoj mora i ogradnoga zida.¹⁵

KASNORENEANSNI VRT LJETNIKOVCA STAY-CABOGA

LATE RENAISSANCE GARDEN OF THE VILLA STAY-CABOGA

Na mjestu gdje je građen ljetnikovac Stay-Caboga padine brda izrazito su strme pa je pred

pročeljem ljetnikovca i prije gradnje ceste, koja je oduzela dio posjeda, bio razmjerno uzak pojas u kojem se mogao graditi prednji reprezentativni vrt. Zbog toga je uspostavljena jednoosna kompozicija potpuno neovisna o unutrašnjoj organizaciji kuće.¹⁶ Glavna šetnica u duljini većoj od 70 metara protezala se, prateći pročelje kuće, sve do granice s ljetnikovcem Bona-Caboga. Šetnica je bila širine tri metra pod odrinom, koju je nosilo dvostrano stupovlje postavljeno na nizak ogradni zid građeni od grubo klesanih kamenih kvadara, što potvrđuje jedna od prvih fotografija uopće na dubrovačkome području – Betondičeva fotografija iz 1863. godine (SL. 4. i 5.).

Ujedno, glavna je šetnica nositelj ortogonalne sheme na koju su bili nadovezani – po-

¹³ Posjed je zadržao djelomično i gospodarski karakter sve do početka 20. st., budući da se na razini prizemlja kuće, naslonjenog na ogradni zid, nalazila kućica u kojoj je bio mlin za masline i kuhinja, ispred koje je vjerojatno bio povrtnjak – *Magazino con Molino d'Olio, Cucina e Corte*.

¹⁴ Terasa je bila opločena tavelama (opekom) slaganom "na riblju kost", što je uobičajeno opločenje u doba renesanse. Nalaz je pronađen tijekom građevnih radova 2011. godine.

¹⁵ Predodžbu o izgledu vrta u doba renesanse moguće je zamisliti samo za dio vrtovog prostora ljetnikovca Bona-Caboga (tada samo Bona) prije velikog potresa 1667. godine, kada je obitelj Bona u vlasništvu cijele Batahovine. Ne postoje naznake izgleda na dijelu gdje će se izvesti vrt Stay-Caboga nekoliko desetljeća kasnije.

¹⁶ Izrazenu jednoosnu baroknu kompoziciju vrta nalazimo u vrtu ljetnikovca Bozdari koji je građen tijekom 17. i 18. stoljeća, a koji se nalazi nešto dublje prema rijeci Ombli na istoj strani obale kao i Stay-Caboga.

¹⁷ Ribnjak je veličine 5x8 m. Puno su veći ribnjaci-ogledala u ljetnikovcu Petra Sorokočevića na Lipadu i u Sorokočeviću ljetnikovcu u Rijeci dubrovačkoj.

¹⁸ Stari hidrotehnički, odvodni kanali iz doba Republike kolokvijalno su se nazivali potocima. Danas je njegova linija prekinuta prolaskom Jadranske magistrale i željezničke pruge, ali još je uvijek vidljiv prosjek kroz teren na mjestu gdje je nekada bio kanal. Na njemu nisu provedena istraživanja, pa nije moguće utvrditi vrijeme gradnje – kada i ljetnikovac Bona ili poslije kada se grade cisterne na dijelu imanja ljetnikovca Stay-Caboga.

¹⁹ Jedan takav kanal/cijev nalazi se unutar potpornog zida na gornjoj šetnici. Ostaci cijevi pronađeni su i na padini ispod južnoga ogradnoga zida.

prečna vrtna polja, bočne staze, ribnjak i cisterne, što se prepoznaje na katastru iz 1837. godine. Ribnjak¹⁷ je bio smješten neposredno uz ogradni zid, sjeverno od glavne šetnice, očito tada povezan s morem neposredno ispod ogradnoga zida. Prema katastru iz 1837., granicu na kojoj je završavala šetnica predstavljao je donji dio izgrađenoga odvodnog kanala, tzv. 'potoka'¹⁸, koji je ujedno bio linija razgraničenja među posjedima. Kanal se ulijevao u more (Sl. 14. i 17.).

U vrtu je tijekom obnove 2010. godine pronađen dio vodoopskrbnog sustava što su ga činili kanali izdubljeni u kamenu, u kojima su bile postavljene cijevi od pečene gline.¹⁹ Položaji pronađenih vodoopskrbnih kanala govore u prilog tome da se višak oborinske vode s padina brda, koji je tekao hidrotehničkim kanalom, usmjeravao na *pučeve* (cisterne), iz kojih se dalje manjim kamenim kanalima razvodila voda, vrlo vjerojatno i do česme u trijemu ljetnikovca Bona-Caboga.²⁰

Već se tada uočava da su vrtovi ljetnikovca bili usmjereni jedan prema drugome – glavna šetnica u dijelu Stayeva vrta završava na mjestu gdje će dva stoljeća poslije biti izvedena šetnica što vodi do trijema ljetnikovca Bona-Caboga. Na gornjoj etaži Stayeva vrta uska je komunikacija koja je vodila prema terasama na gospodarskim vrtovima na začelju.²¹ Na tome će se položaju poslije trasirati romantičarska šetnica što povezuje *saloce* dviju vila.

²⁰ Ostaje upitno je li se za sušnoga razdoblja koristila voda iz Onofrijeva vodovoda koji je prolazio imanjem, što je za pučane, ali i plemice, bez posebne dozvole bilo kaznjivo. Vijeće umoljenih usvojilo je 20. kolovoza 1436. zaključak da se primjereno kazne svi oni koji bi zlorabili vodovod, osobito pritom naglasavajući ulogu stanovništva lokalnih vila. Dominikanac S. Razzi navodi da su ljetnikovci u Gružu za svoje česme i ribnjake koristili vodu iz vodovoda [podrobnije: MARIĆ, SEFEROVIĆ, 2006: 113; RAZZI, 2011: 173].

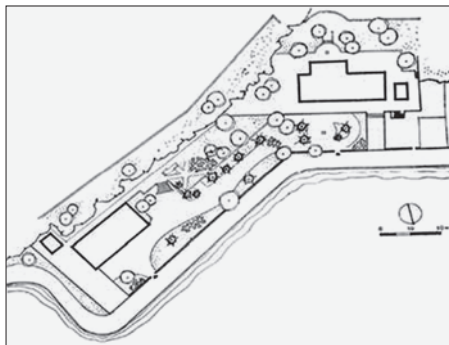
²¹ Ukupna površina svih vrtnih prostora Stayeva ljetnikovca iznosi 3105 m².

²² U perivoju u Trstenom učinjena su značajna barokna preoblikovanja renesansnoga perivoja. Vrt ljetnikovca Bozdari oblikovan je u baroknom stilu. Tek se sredinom 19. pa do početka 20. st. počinju preoblikovati vrtovi imućnijih plemića u romantičarskom duhu u kombinaciji s neostilskim preinakama.

²³ Pejzažni stil zacet početkom 18. st. u Engleskoj razvio se u *picturesque* i *gardenesque* stil, koji se osim krivudavih šetnica prepoznaje po pastoralnim scenama, postavama rusevina i spilja, pretjeranoj uporabi egzotičnih (unesenih) vrsta drveća i grmlja te izgradnji građevina (paviljona).

²⁴ Početkom 19. st. engleski krajobrazni arhitekt John Claudius Loudon (1783.-1843.) prvi je pokušao razjasniti da je *gardenesque* stil jedna od mogućih odrednica pejzažnog stila kojemu je namjera botanička izložba biljaka unesenih iz drugih ambijenata i podneblja kako bi ih posjetitelji mogli razgledati.

²⁵ Među egzotičnim vrstama prevladavaju palme (*Cocos sp.*, *Pheonix canariensis*, *Chamaerops humilis*, *Cycas revoluta*), banana (vjerojatno otporna japanska banana *Musa basjoo* ili *Musa ensete*) i dr. Stupasta tisa (*Taxus baccata Fastigiata*) jedina je iz prednjeg dijela perivoja ostala sačuvana do danas.

ROMANTIČARSKI PERIVOJ LJETNIKOVACA
ROMANTIC GARDEN OF VILLAS

Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća vrtovi ljetnikovca fizički se objedinjuju u jednu cjelinu, kako je izvorno i bilo u 14. stoljeću (prema *Libro negro*), te se temeljito preuređuju. Za to je zaslužan posljednji vlasnik obaju imanja Bernard Henrikov Caboga. U oblikovanju se čini značajan otklon u odnosu na dotad primjenjivane renesansne sheme.²² Promjene se događaju u razdoblju kada su u Europi već naveliko oblikovani mnogobrojni javni perivoji pod utjecajem engleskoga pejzažnog stila koji će se razviti u romantičarski stil.²³ U preoblikovanim dubrovačkim vrtovima, pa tako i u perivoju na Batahovini, posebno se njegovao *gardenesque style*²⁴, pri čemu do izražaja dolazi kolekcionarska sklonost vlasnika. Biljne vrste postupno se mijenjaju, autohtone vrste zamjenjuju egzotične²⁵, a umjesto agrumika na začelju ljetnikovca Bona-Caboga sade se libanonski cedrovi.

SL. 9. PLAN PERIVOJA LJETNIKOVACA STAY-CABOGA I BONA-CABOGA, STANJE 1951.

FIG. 9. GARDEN PLAN OF THE VILLAS STAY-CABOGA AND BONA-CABOGA, CONDITION IN 1951

SL. 10. LJETNIKOVCI BONA-CABOGA I STAY-CABOGA NA PREDJELU BATAHOVINA, 1960.

FIG. 10. VILLAS BONA-CABOGA AND STAY-CABOGA IN THE INLET BATAHOVINA, 1960.

SL. 11. STUBE KOJE POVEZUJU DONJI I GORNJI DIO PERIVOJA
FIG. 11. A STAIRWAY CONNECTING THE LOWER WITH THE UPPER PART OF THE GARDEN

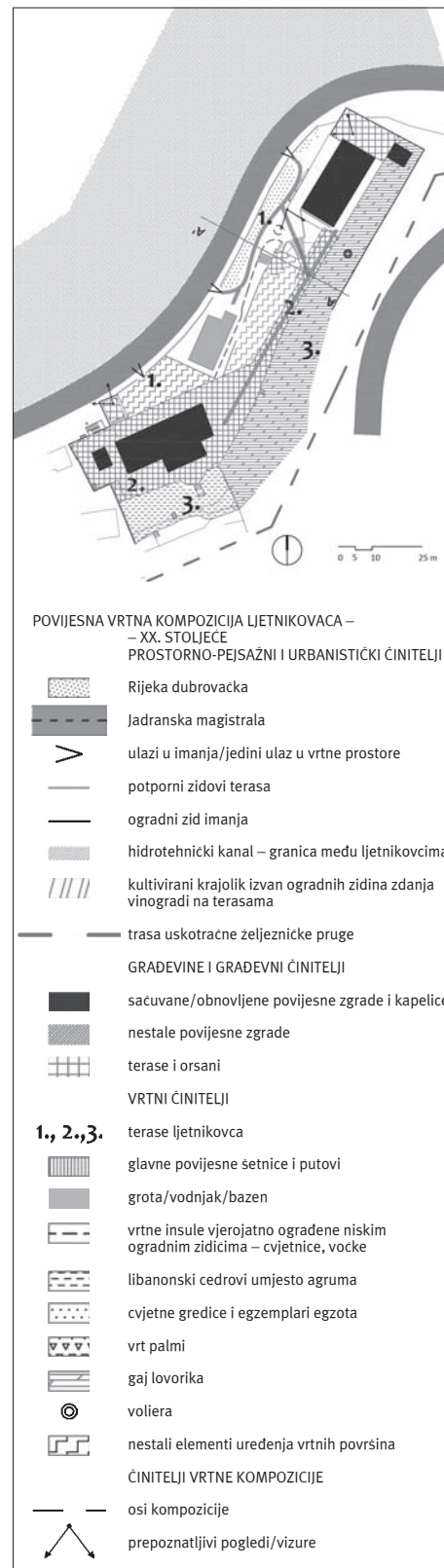
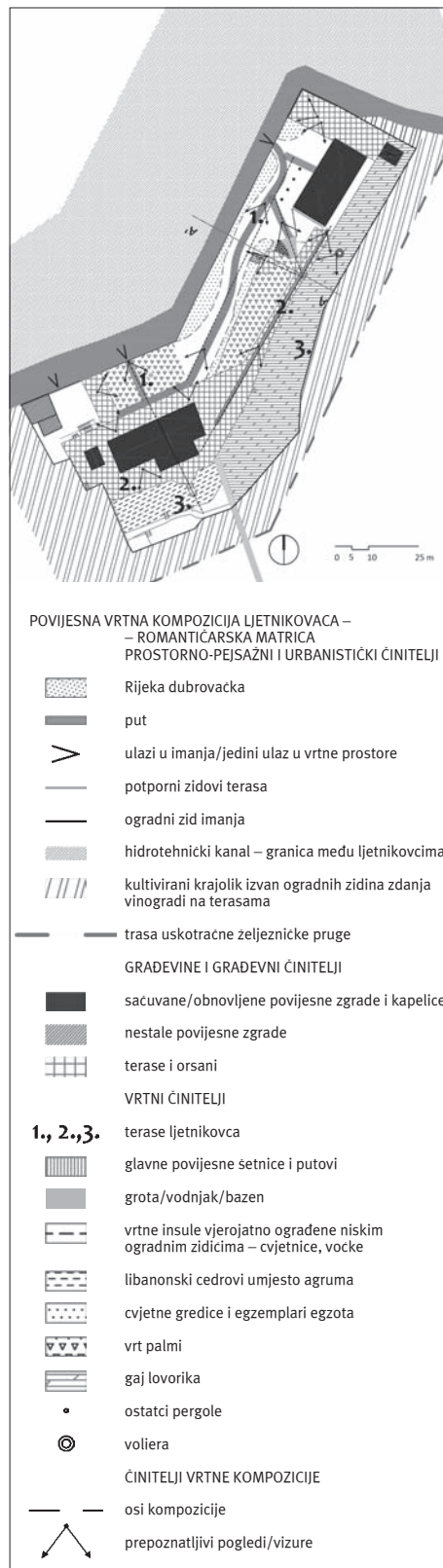
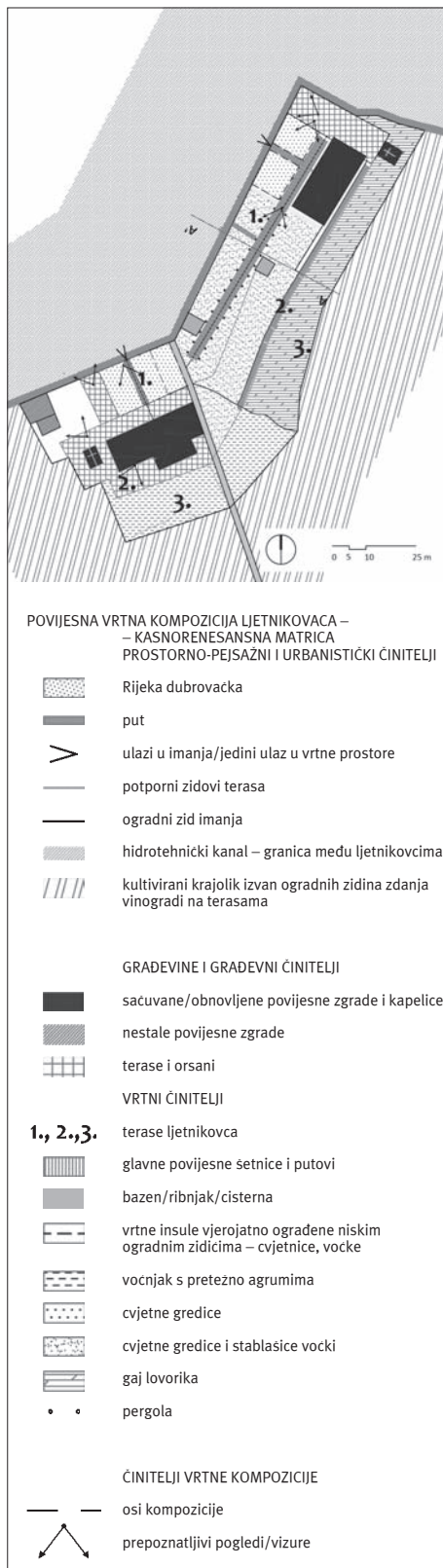
SL. 12. ŠETNICA U GORNJEM DIJELU PERIVOJA KOJA POVEZUJE PRVI KAT LJETNIKOVCA STAY-CABOGA S LJETNIKOVCEM BONA-CABOGA, POČETAK 20. ST.

FIG. 12. A PATH IN THE UPPER PART OF THE GARDEN CONNECTING THE FIRST FLOOR OF VILLA STAY-CABOGA WITH THE VILLA BONA-CABOGA, EARLY 20TH C.

SL. 13. ŽELJEZNI LUK OZNAČAVA PRIJELAZ IZ DONJEG DIJELA PERIVOJA JEDNOGA U PERIVOJ DRUGOGA LJETNIKOVCA, POČETAK 20. ST.

FIG. 13. A STEEL ARCH MARKING THE PASSAGE FROM THE LOWER PART OF ONE VILLA'S GARDEN INTO THAT OF ANOTHER, EARLY 20TH C.

SL. 14. KASNORENEZANSANSNA MATRICA PERIVOJA
FIG. 14. LATE RENAISSANCE GROUND MATRIX OF THE GARDENS

SL. 15. ROMANTIČARSKA MATRICA PERIVOJA
FIG. 15. ROMANTIC GARDEN MATRIX

SL. 16. MATRICA PERIVOJA U 20. ST.
FIG. 16. GARDEN MATRIX IN THE 20TH C.

26 Navedeno je vidljivo na slici Antona Perka (1833.-1905.) s kraja 19. st. Zbog očite vrsnoće izvedbe i održavanja perivoj je bio čest slikarski motiv. Johann Seits (1887.-1967.) dokumentira ljetnikovce i perivoj 1923. god. na dvjema slikama: *Vrt Kaboga 1923.* i *Batahovina, 1931.* Slika *Batahovina* Dušana Kokotovića (1888.-1953.) nastaje 1930. Marko Rašica (1883.-1963.) slika 1931. *Vrt grofa Kaboga.* [ZAJA VRBICA, ČORAK, 2004.; Dr. B., 1913: 38]

27 Mnogobrojne vile u Puli i Opatiji građene u drugoj polovici 19. st. imaju sličnu tipsku providnu metalnu ogradu postavljenu na nizak ogradni zid.

28 Promjena perivojne kompozicije može se pratiti na onodobnim fotografijama perivoja i na nacrtu perivoja iz 1951. koji je izradio arhitekt Ivan Zdravković – kada su još uvijek ocuvane romantičarske pojedinosti.

29 Pitari (iz starogrčkog πῖθος), ili dubrovački *graste*, u starim su dubrovačkim vrtovima bili najčešće napravljeni od malteškog kamena. To nije isto što i *dzare* (povisoke, trbusaste i uzih okruglih otvora), koje su napravljene od pečene gline. Danas nedostaje cijeli ovaj niz stuporeda, tek se tri stupa nalaze neposredno pred pročeljem Stayeva ljetnikovca.

30 Vjerojatno su projektant i vlasnik bili inspirirani baroknom špiljom/grotom perivoja u Trstenom ili baroknim nimfejem u susjednome Bozdarijevu vrtu.

31 Jedino Cabogino preuređenje i ono u vrtu ljetnikovca Pozza na Pilama nije zadržalo naslijeđenu osnovu, za razliku od vrtova koji se preoblikuju u to doba (vrtovi nadvojvode Maksimilijana Habsburgskog na otoku Lokrumu, vrt grofa Vita de Bassegli-Goze u Trstenome, vrt pjesnika Marina Papi u Rijeci dubrovačkoj, perivoj baruna Giorgi-Meyneri na Lopudu). Uređenje novoga perivoja (Drvarica) u Trstenom dogodilo se zapadno od postojećih povijesnih vrtova i prostorno je odijeljen od njih.

32 Među rijetkim primjerima širokih stubišta izdvaja se barokna *skalinata* u ljetnikovcu obitelji Sorgo (Skala) u Rijeci dubrovačkoj iz druge polovice 16. st. Široko stubište koje je izranjalo iz mora obrubljeno je balustradom na koju su postavljene kamene posude, *pitari* s vocem. Skalinata (skala) je lokalni izraz za stubište (stube).

33 Vidikovac s ogradom iza koje se pruža pogled na okolicu ili njegovani vrt nezaobilazan je sadržaj perivoja kreiranih u duhu visokoga historizizma. U historičistički oblikovanom perivoju Drvarica u Trstenome bilo je predviđeno 10 vidikovaca, a izvedeno ih je sedam.

34 *Quadrifoglia* je četverolisna djetelina s gotovo geometrijskim iscrtanim listovima koji su simetrično nasuprotno postavljeni. Motiv *quadrifoglie* prisutan je i u drvenoj balustradi na *saloci* u ljetnikovcu Stay-Caboga. Najistaknutiji primjer u Dubrovniku jest prosupljena ograda s motivom *quadrifoglie* na mostu Vrata od Pila i Ploca iz 15. stoljeća.

35 Inspiracija vjerojatno proizlazi iz primjera u okolici: šetnica s balustradom i pitarima u kasnorenesansnom ljetnikovcu Vice Stjepovića Skočibuhe između tri crkve na Boninovu ili raskošna balustrada s *pitarima* na *skalinadi* ljetnikovca Sorkočević u Komolcu.

36 Pitari su bili izvedeni od betona. Dok su se u renesansnim *pitarima* sadile cvjetnice, najčešće cerospanje (*Pelargonium sp.*) i koralji (*Russelia equisetiformis*), ovdje se sade egzotične agave. Tri desetljeća poslije, arhitekt Nikola Dobrović motive će dubrovačke renesansne *dare* i *pitara* modernistički potpuno oblikovno reducirati na terasi Hotela Grand na Lopudu.

37 *Voliera* se često susreće u engleskome pejsažnom perivoju, poslije i u romantičarskom. U jednome od poznatih – perivoju Rousham, koji je projektirao arhitekt William Kent, sagrađena je volijera u opeci slična kuli. U Italiji se u 19. st. vrlo često preuređuju vrtovi iz ranijih razdoblja prema pejsažnim i romantičarskim zamislima. Tako je perivoj Ville di Monaciano u Toskani u potpunosti preoblikovan u romantičarskom stilu i upravo je ondje jedan od akcenata – *voliera* od opeke. U drugoj polovici 19. st. biskup J. Haulik postavlja golubinjak u perivoju Maksimir. U Čelopecima u Župi dubrovačkoj podignut je krajem srednjega vijeka kameni golubinjak (golubarda) u obliku jednokatne kule. Golubinjak je izgrađen na vrhu kule Hektorovićeve tvrđi u Starome Gradu na Hvaru, iz druge polovice 16. st. [podrobnije: VERAMENTA-PAVISA, 2002.; MARUSEVSKI, JURKOVIC, 1993: 47].

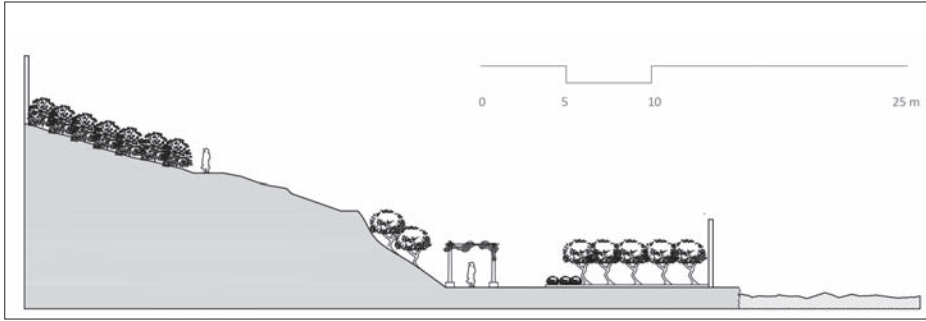
Krajem 19. stoljeća više nema (ako je ikad i postojao) ogradnoga zida između ljetnikovaca.²⁶ Uslijedila je i velika promjena na razini perivojnoga koncepta. Ladanjski je sklop rastvoren prema cesti i moru snižavanjem visokoga ogradnoga zida, čime se perivoj otvara pogledu prolaznika kao u tada građenim vilama²⁷, a suprotno dubrovačkoj tradiciji (Sl. 6.). Gradnjom uskotračne željezničke pruge Uskoplje-Dubrovnik početkom 20. stoljeća ljetnikovci se potpuno odjeljuju od svojih poljodjelskih površina na terasama na začelju te oni postaju isključivo ladanjske vile.

Renesansnu perivojnu matricu pred pročeljima ljetnikovaca zamjenjuje romantičarska (Sl. 9., 15., 18.).²⁸ Dokida se renesansna šetnica. Zadržava se tek linija stupova za odrinu u ravnini pročelja ljetnikovca Stay-Caboga. Osnovu novog uređenja činila je organski oblikovana šetnica koja približno slijedi renesansnu trasu, nastavljajući se sve do pročelja ljetnikovca Bona-Caboga (Sl. 13.). Novu šetnicu jednostruko je pratio izvorni renesansni stupored, ali prikraćen gotovo do kapitela, koji ovdje umjesto nosača odrine ima funkciju postamenta za *pitare*.²⁹ Značajan graditeljski zahvat u donjem dijelu perivoja bila je izgradnja visokoga zida kojim se morao stabilizirati dio perivoja oblikovan na gornjim terasama. Na mjestu na kojem austrijski katastar bilježi *puč* za vodu, danas se čitaju ostatci *grote* s bazenom.³⁰

Za razliku od donjega preuređenog dijela perivoja, gdje se renesansna matrica zamjenjuje romantičarskom³¹, gornji dio perivoja, koji dotad nije bio reprezentativno uređen, oblikuje se primjenom prošlih povijesnih stilova (renesanse i baroka). Prijelaz iz donjega u gornji dio perivoja čini prostrano kameno neobarokno stubište koje se i danas nalazi između južnog pročelja Stayeva ljetnikovca i potpornog zida kojim su poduprti gornji vrtovi (Sl. 11.). Široka stubišta nisu uobičajena na dubrovačkom području.³² Stubište vodi na terasu-vidikovac³³, na koju je postavljena ograda koja je, jednako kao i terasa, građena od armiranog betona na način da je prosupljena dubrovačkim kasnogotičkim motivom *quadrifoglie*.³⁴ U kutnom dijelu terase postavljeno je ovalno pilo oblikom sukladno renesansnim oblicima i jednostavna konzolno postavljena klupa – *pižuo*, također od betona.

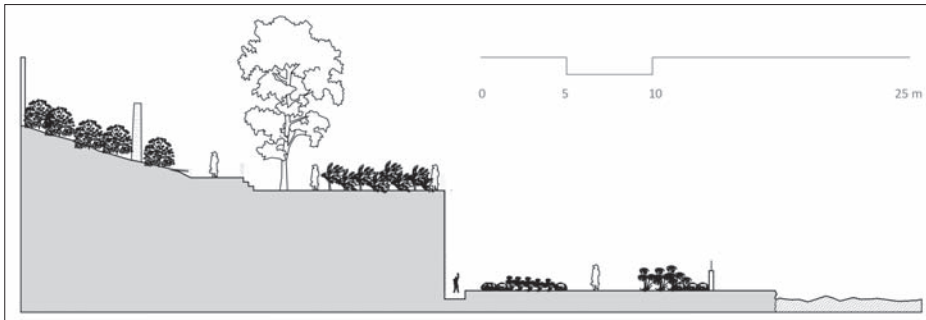
Iznad vidikovca izvedena je ‘na starodubrovački način’ gospodska šetnica duljine pedesetak metara s ogradom od *balustera* od opeke³⁵ na kojima su bili postavljeni *pitari*³⁶ te hodnom površinom u oblutcima (*žalima*) s rubovima od opeke (Sl. 12.). Šetnica je bila glavna komunikacija između katova ljetnikovaca, omogućujući izravnu vezu između salona-*saloče* ljetnikovca Stay-Caboga do salona-*saloče* ljetnikovca Bona-Caboga.

Iz lovorova gaja iznad šetnice izranja – *voliera*³⁷ (golubinjak). Volijera je atipična pojava

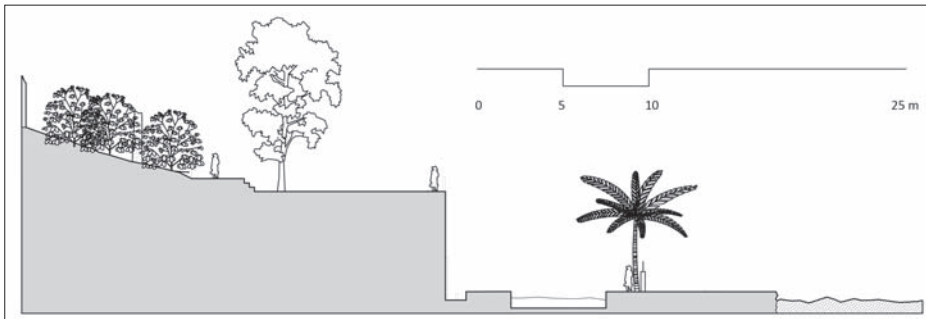
SL. 17. PRESJEK U DIJELU VRTA LJETNIKOVCA STAY-CABOGA, KASNORENEŠANSNA MATRICA. PREMA FRANCISKANSKOM KATASTRU – *ORTO CON VITTI E FRUTTA VIALI E CISTERNA* (K.Č. 196; VRT S VINOVOM LOZOM I VOĆEM, PUTELJCIMA I CISTERNOM – NEKIM OBLIKOM VODE – PUČ, VODNJAK, BAZEN).

FIG. 17. A PART OF THE GARDENS OF THE VILLA STAY-CABOGA IN CROSS SECTION, LATE RENAISSANCE MATRIX. ACCORDING TO THE FRANCISCAN CADASTRAL REGISTER – *ORTO CON VITTI E FRUTTA VIALI E CISTERNA* (CADASTRAL PLOT 196; GARDEN WITH VINE AND FRUIT TREES, PATHS AND CISTERN – WATER IN SOME FORM – WELL, CISTERN CROWN, POOL)

SL. 18. PRESJEK U DIJELU VRTA LJETNIKOVCA STAY-CABOGA, ROMANTIČARSKA MATRICA. NA GORNJEM DIJELU PERIVOJA U LOVOROVU GAJU POSTAVLJENA JE VOLIERA, NA TERASI SU GUSTO POSADENE NISKE ŽUMARE (*CHAMAEROPS HUMILIS*), U POZADINI DOMINIRAJU STABLA LIBANONSKIH CEDROVA (*CEDRUS LIBANI*).

FIG. 18. A PART OF THE GARDEN OF THE VILLA STAY-CABOGA IN CROSS SECTION, ROMANTIC MATRIX. IN THE UPPER PART OF THE GARDENS IN THE LAUREL GROVE A VOLIERA HAS BEEN INSTALLED, THE TERRACE IS THICKLY PLANTED WITH DWARF FAN PALMS (*CHAMAEROPS HUMILIS*), WHILE THE LEBANESE CEDAR TREES DOMINATE IN THE BACKGROUND (*CEDRUS LIBANI*)

SL. 19. PRESJEK U DIJELU VRTA LJETNIKOVCA STAY-CABOGA, 20. ST. NA DONJEM DIJELU PERIVOJA LJETNIKOVCA STAY-CABOGA NA MJESTU KASNORENEŠANSNE ŠETNICE IZGRADEN JE BAZEN. JUŽNI OGRADNI ZID JE VEĆIM DIJELOM RAZRUŠEN, OGRADNI ZID PREMA CESTI (SJEVERNI) JE RAZGRADEN.

FIG. 19. A PART OF THE GARDEN OF THE VILLA STAY-CABOGA IN CROSS SECTION, 20TH C. IN THE LOWER PART OF THE GARDEN OF THE VILLA STAY-CABOGA A POOL HAS BEEN BUILT ON THE SITE OF THE LATE RENAISSANCE PATH. THE SOUTHERN FENCE WALL IS LARGELY DESTROYED, THE NORTHER WALL TOWARDS THE ROAD HAS BEEN DISMANTLED.

za povijesne vrtove na dubrovačkom području. Građena je u obliku kule, u potpunosti od opeke. Visine otprilike 5, a širine 2 metra, u gornjem vršnom dijelu ima ravnomjerno gusto raspoređene male neogotičke otvore za ptice. *Voliera* je ostala djelomično očuvana i danas.

Bez obzira na visoku razinu urednosti objedinjenog perivoja ljetnikovaca, učinjena je nenadoknadiva šteta negiranjem renesansnoga sloja u donjem dijelu perivoja. Nasuprot tome, osmišljeno historicističko oblikovanje gornjega dijela perivoja s pomnim odabirom smještaja vidikovca, oblikovno naglašavanje značenja gornje šetnice koja čini okosnicu gornjega dijela imanja, postavom volijere, a sve to – s ponavljanjem motiva iz dubrovačke graditeljske baštine na tada suvremen način – predstavlja novu vrijednost u perivoju. Uređenjem gornjega dijela perivoja i otvaranjem ogradnoga zida prema cesti u perivoju je uspostavljen niz novih točaka s kojih se pružaju vizure na perivoj i krajolik.

MIJENE PERIVOJA U 20. I 21. STOLJEĆU

GARDEN PHASES IN 20TH AND 21ST CENTURY

U 20. stoljeću ljetnikovci i perivoj prepusteni su propadanju i neodgovarajućim zahvatima. Prolaskom Jadranske magistrale 1963. godine srušena je polovica krila ljetnikovca Stay-Caboga s orsanom, a pod cestom je nepovratno nestao dio perivoja pred pročeljima zgrade. Kasniji korisnici u potpunosti negiraju ranije slojeve i stilska obilježja. Na mjestu nekadašnje kasnorenesansne, poslije romantičarske šetnice gradi se 1960-ih godina veliki bazen (Sl. 16. i 19.). U Domovinskom ratu ljetnikovci su značajno stradali, a perivoj pred pročeljem ljetnikovca Bona-Caboga neko je vrijeme služio i kao skladište građevnog materijala. Zbog neodržavanja tijekom Domovinskog rata ruši se neobarokna balustrada s pitarima, ograda s motivom *quadri-foglie* na vidikovcu, a značajno se urušava i *voliera*.

Obnova provedena tijekom 2010. i 2011. godine u većoj je mjeri poštivala postavljene kriterije na temelju kojih je perivoj vrjednovan, kao i čimbenike identiteta perivoja. Vrto-

vi obaju ljetnikovaca ponovno su spojeni u cjelovitu perivojnu cjelinu. U donjem dijelu perivoja ispred ljetnikovca Bona-Caboga re-interpretiran je renesansni perivoj, na koji se u dijelu ljetnikovca Stay-Caboga nadovezuje također reinterpretiran romantičarski perivoj s očuvanim elementima kasnorenesansnog sloja. Nažalost, u gornjem dijelu perivoja nije se pristupilo obnovi romantičarskog perivoja (vidikovac, gornja setnica, volijera).

ČIMBENICI OČUVANJA I KRITERIJI ZA UNAPRJEĐENJE VRTOVA I PERIVOJA

ELEMENTS OF CONSERVATION AND CRITERIA FOR GARDEN IMPROVEMENT

Jedan od najvažnijih čimbenika očuvanja perivoja na Batahovini jest očuvanje njegova identiteta, a to podrazumijeva jedinstvo vrtova dvaju ljetnikovaca u jednoj cjelini. Neovisno o stilski i vremenski različito oblikovanim prostorima, osjeća se cjelovitost prostora. *Libro negro* iz 15. stoljeća pokazuje da su ljetnikovci sa svojim vrtovima izvorno činili cjelinu koja je zbog neutvrđenih razloga bila podijeljena na dva imanja, no koja ponovno nakon četiri stoljeća Bernard Caboga smišljeno ujedinjuje u oblikovani perivoj.

Drugi važan čimbenik identiteta perivoja jest njegov historicistički oblikovan gornji dio (neobarokno stubište, vidikovac, volijera, setnica), koji je potpuno unikatan na dubrovačkom području jer se ovdje na tada suvremeni način interpretiraju dubrovački tradicijski graditeljski uzorci. Podjednako je važno podržati renesansne elemente perivoja koji se naj snažnije očituju u trasama nekadašnjih glavnih setnica što su prije postojale u donjem dijelu perivoja.

Treci važan čimbenik identiteta perivoja jest njegov karakter reprezentativnog perivoja (manje boravišnog), što je važan kriterij pri određivanju njegova unaprjeđenja odnosno definiranja metode obnove i korištenja.³⁸

Istraživanjem su prepoznata dva povijesna sloja – renesansni (i kasnorenesansni) te romantičarski s historicističkim pojedinostima. Za vrjednovanje su postavljeni sljedeći kriteriji: stilska izvornost, starost, cjelovitost,

kulturno-povijesno značenje, estetsko-umjetnički dosezi, očuvanost okolnog ambijenta i urbanističko-pejzažne posebnosti.

Prepoznatljiv ortogonalni sustav setnica i vrtnih polja može se rekonstruirati temeljem franciskanskih katastarskih karata. Romantičarski slojevi perivoja ocjenjuju se važnima zbog rijetkosti takvih perivoja na dubrovačkom području. Iako su dijelovi ljetnikovačke cjeline promijenili vlasnike, nekadašnje dijelove ljetnikovačke cjeline moguće je sačuvati od nove izgradnje uvažavanjem identitetskih vrijednosti i usmjeravanjem prostornoplan-skom dokumentacijom.

ZAKLJUČAK – IDENTITETSKE VRIJEDNOSTI I MOGUĆNOSTI OBNOVE

CONCLUSION – IDENTITY VALUES AND POSSIBILITIES OF RENOVATION

Istraživanje je pokazalo da niti renesansni (i kasnorenesansni) niti romantičarski sloj u perivoju nije moguće dosljedno rekonstruirati zbog kasnijih promjena i gradnji. Renesansna setnica ispred Stayeva ljetnikovca ne može se vratiti na izvorno mjesto zbog potpornoga zida koji odvaja donji od gornjega dijela perivoja. Donji dio perivoja trajno je oštećen izgradnjom ceste (Jadranske magistrale). Djelomično očuvani izvorni slojevi omogućuju reminiscencijsku obnovu renesansnog rješenja ispred pročelja obaju ljetnikovaca i romantičarskog izgleda donjega dijela perivoja, budući da je najveći dio romantičarskog sloja očuvan (zid, ostatci grote, egzotično bilje). U gornjem dijelu perivoja, gdje nije bilo naknadnih pregradnji, moguća je obnova metodom rekonstrukcije (gornja setnica, volijera, vidikovac, nasadi), pri čemu je moguća dosljednost ne samo u interpretaciji nego i u materijalima.

U ladanjskim sklopovima poput ovoga – koji su s arhitektonskoga motrišta ocijenjeni kao visokovrijedni primjeri renesansnog i kasnorenesansnog doba, kao i u perivoju s očuvanim čimbenicima identiteta i poznatim izvornim izgledom – nema osnove za značajnije trajne suvremene zahvate koji bi značili otklon od identitetskih vrijednosti proizašlih iz očuvanosti povijesnih matrica.

³⁸ U ljetnikovcu Stay-Caboga više od 20 godina smještena je restauratorska radionica Hrvatskoga restauratorskog zavoda. Perivoj se nije koristio. Obnovljeni ljetnikovac Bona-Caboga javnoga je karaktera kulturne namjene, gdje se organiziraju kulturno-umjetnički programi, radionice, koncerti i sl.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

- ADAMOVIĆ, L. (1911.), *Die Pflanzenwelt Dalmatien*, Werner Klinkhardt, Leipzig
- DAVIES, P.J.E.; DENNY, W.B.; HOFRIKTER, F.F.; JACOBS, J.; ROBERTS, A.M.; SIMON, D.J. (2008.), *Jansonova povijest umjetnosti, Zapadna tradicija*, Stanek, Varazdin
- DE DIVERSIS, F. (2004.), *Opis slavnoga grada Dubrovnika 1440*. [ur., transk. i prev. JANEKOVIC RÖMER, Z.], Dom i svijet, Zagreb
- DOMACIN, A. (2006.), *Napoleonova cesta u dubrovačkom primorju: od 1808.-1813.*, u: *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka* [ur. OGREŠTA, N.], Kulturno-prosvjetno društvo Primorac, 147-155, Dubrovnik
- ĐURASOVIĆ, P. (1997.), *Unošenje egzotičnog drvca i grmlja na Dubrovačko područje*, „Sumarski list”, 121 (5-6): 277-289, Zagreb
- GROVE, A.T.; RACKHAM O. (2003.), *The Nature of Mediterranean Europe, An ecological History*, Yale University Press, New Haven, London
- GRUJIĆ, N. (1987.), *Ljetnikovac Klementa Gučtica u Rijeci dubrovačkoj*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 11: 115-141, Zagreb
- GRUJIĆ, N. (1991.), *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Institut za povijest umjetnosti, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
- GRUJIĆ, N. (1996.), *Ljetnikovac Stay-Kaboga u Rijeci dubrovačkoj – rezultati istraživih radova provedenih 1993. godine*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, 20: 83-103, Zagreb
- GRUJIĆ, N. (2003.), *Vrijeme ladanja*, Matica hrvatska, Dubrovnik
- HARRIS, R. (2006.), *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
- JURKOVIĆ, S. (1994.), *Prodor pejzažnog stila u parkove srednje Europe*, „Prostor”, 2 (3-4): 325-340, Zagreb
- LUČIĆ, J. (1960.), *Dubrovačka Astoreja: granice i područje do 1366.*, u: *Beritićev zbornik*, Društvo prijatelja dubrovačke starine, 49-57, Dubrovnik
- MANKEN, I. (1960.), *Dubrovački patricijat u XIV veku*, Naučno delo, Beograd
- MARINOVIĆ, A. (2005.), *Libro negro del Astarea*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Dubrovnik
- MARUŠEVSKI, O.; JURKOVIĆ, S. (1993.), *Maksimir*, Školska knjiga, Zagreb
- MILIĆ, B. (1995.), *Vrtovi rane i visoke renesanse*, „Prostor”, 3 (1-9): 125-140, Zagreb
- OBAD ŠĆITAROCI, M. (1992.), *Hrvatska parkovna baština – zaštita i obnova*, Školska knjiga, Zagreb
- OBAD ŠĆITAROCI, M. (1996.), *The Renaissance Gardens of Dubrovnik Area, Croatia*, „Garden History Society”, 24 (2): 184-200, London
- OGRIN, D. (1993.), *Vrtna umetnost sveta: pregled svetovne dediščine*, Pudon, EWO, Ljubljana
- RAZZI, S. (2011.), *Povijest Dubrovnika* [prev. GRGIĆ, I.; KRASIĆ, S.; PALJETAK, A.], Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik
- SASIN, A. (1968.), *Vrtari tamasna pjesan, Hrvatski latinisti I, Iz latiniteta 9.-14. stoljeća, Pisci 15. i 16. stoljeća*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 2 [prir. GORTAN, V.; VRATOVIĆ, V.], Zora Matica hrvatska, Zagreb
- STOJAN, S. (2007.), *Slast tartare*, Dubrovnik, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Dubrovnik
- STOJAN, M.; SEFEROVIĆ, R. (2006.), *Čudo vode: Prolegomena za ranorenesansni vodovod u Dubrovniku*, „Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku”, 44: 95-137, Dubrovnik
- ŠIŠIĆ, B. (1991.), *Dubrovački renesansni vrt: nastajanje i oblikovna obilježja*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik
- ŠIŠIĆ, B. (1999.), *Perivoj Gjorgjić-Meyneri na otoku Lopudu – vrijeme nastanka i obilježja oblikovne osnove*, „Agriculae Conspectus Scientificus”, 64 (4): 287-293, Dubrovnik
- ŠIŠIĆ, B. (2003.), *Vrtni prostori povijesnog predgrada Dubrovnika: od Pila do Boninova*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik
- VEKARIĆ, N. (2012.), *Vlastela grada Dubrovnika*, sv. 2: *Vlasteoski rodovi (A-L)*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb/Dubrovnik
- VEKARIĆ, N. (2013.), *Vlastela grada Dubrovnika*, sv. 4: *Odabrane biografije (A-D)*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb/Dubrovnik
- VERAMENTA-PAVIŠA, P. (2005.), *Golubinjak golubarda u Čelopécima*, „Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku”, 43: 177-198, Dubrovnik
- VETRANOVIĆ, M. (1968.), *Remeta, Hrvatski latinisti I, Iz latiniteta 9.-14. stoljeća, Pisci 15. i 16. stoljeća*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 2 [prir. GORTAN, V.; VRATOVIĆ, V.], Zora Matica hrvatska, Zagreb
- VIOLIĆ, N. (2008.), *Dubrovački vlastelinski rod Kaboga*, „Dubrovnik”, Matica hrvatska, 19 (4): 304-316, Dubrovnik
- ZDRAVKOVIĆ, M.I. (1951.), *Dubrovački dvorci, Analiza arhitekture i karakteristike stila*, Srpska akademija nauka, Beograd
- ŽAJA VRBICA, S.; ČORAK, Ž. (2004.), *Predgovor retrospektivne izložbe Johanna Seitsa (1887-1967) 21.12.2004.-13.02.2005.*, Umjetnička galerija, Dubrovnik
- DR. B. (1913.), *Izložba slika Marka Rašice u Pragu. Pišu nam iz Praga*, „Narodni list”, 52 (19): 38, Zagreb
- br. 632, Katastarska općina Sustjepan, predjel Batahovina, Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, Glagoljaska 18, Split [DAS]
- Fotografija ljetnikovca Stay-Caboga, druga polovica 19. stoljeća, Josip Betondić, Državni arhiv u Dubrovniku, Sv. Dominika 1, Dubrovnik [DAD]

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

DOCUMENT SOURCES

- BUBLE, S. (2014.), *Analiza katastra Dubrovnika 19. st. s transkripcijom upisnika građevinskih čestica te izradom baze podataka*, Područje grada Dubrovnika u Franciskanskom katastru, Neir d.o.o. Split
- GRUJIĆ, N.; MILKOVIĆ, B. (2009.), *Ljetnikovac Bunic-Kaboga (771)*, Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb
- MARIĆ, M. (2011.), *Studija obnove vrta ljetnikovca Bunic-Kaboga na Batahovini*, za Studio Vetma Arh arhitektonski biro d.o.o., Dubrovnik
- ŠIŠIĆ, B. (2006.), *Oblikovna obilježja i osobitosti Crijević-Pučiceva vrta u Dubrovniku*, Studijski prikaz, Projekt uređenja vrta Vile Crijević-Pučić u Dubrovniku, Centar za povijesne vrtove u Dubrovniku, Dubrovnik
- *** (2010.), *Ljetnikovac Bunic-Kaboga na Batahovini*, izvedbeni projekt rekonstrukcije, projekt arhitekture, faza I., Studio Vetma Arh arhitektonski biro d.o.o., Dubrovnik

INTERNETSKI IZVORI

INTERNET SOURCES

- ALBERTI, LEON BATTISTA (1541.), *De re aedificatoria libri decem*, Argenterati, M. Iacobus Cammerlander Moguntinus, Strasbourg [https://archive.org/details/dereaedificatorioalbe /1.2.2013./]
- JANEKOVIC RÖMER, Z. (2004.), *Otium litterarum, utociste, ishodiste*, „Kolo”, 4, Matica hrvatska, Zagreb [http://www.matica.hr/kolo/294/Otium%20litterarum,%20outo%C4%8Di%C5%A1te,%20ishodi%C5%A1te /3.2.2015./]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- Crtež na ortofoto snimku iz 2000., Izvor: Marić, 2015.
- Crtež na ortofoto snimku iz 2012., Izvor: Knežević, Marić, 2014.
- Foto: Marić, 2014.
- Foto: DAD, M. Tonković, 2011.
- Foto: Marić, 2015.
- Foto: Felner, poč. 20. st.
- DAS, 2010.
- Foto: Felner, kraj. 19. / poč. 20. st.
- ZDRAVKOVIĆ, 1951.
- Državna geodetska uprava
- Crtež: Marić, 2015.

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

- SKURIC, M. (1811.), *Rijeka dubrovačka i Gruz*, karta, Muzej i zbirka Baltazara Bogišća u Cavtatu, Put dr. Ante Starčevića 18, Cavtat
- Austrijska katastarska karta iz 1837. godine, Regija Dalmacija, Kotar: Dubrovnik (Ragusa), mapa

SAŽETAK

SUMMARY

THE GARDEN OF THE VILLAS BONA-CABOGA AND STAY-CABOGA IN DUBROVNIK DEVELOPMENT AND CHANGES

In the focus of this research is the development and changes of the Renaissance gardens of the villas Bona-Caboga and Stay-Caboga, a rare example in the Dubrovnik area, where a garden embraces in terms of both style and period of construction two villas into a unique complex. The villas with the garden are located at Batahovina in Rijeka Dubrovačka, a narrow inlet only a few kilometres from the historic nucleus of the City of Dubrovnik. During the Dubrovnik Republic (1358-1806), the territory of Rijeka Dubrovačka proved ideal for cultivation due to the benefits of mild climate, fertile soil and abundant water resources. In the fourteenth and fifteenth century, simple buildings used for harvest storage were built in this area. From the end of the fifteenth, and notably in the sixteenth century, at the time of the Republic's economic prosperity, Ragusan nobility started building representative country complexes in Rijeka Dubrovačka, which initially served both farming and leisure. Some fifty of them were known to cluster along a five-kilometre stretch of Rijeka Dubrovačka. Their construction also reflected the trends that prevailed in the Renaissance Italy.

Villas in the Dubrovnik area were usually located on the very coast and were protected by high stone walls. The complex consisted of a building and garden. The building had a typical L-ground plan. The garden bears all the Renaissance features – orthogonal system of main and side paths, some of which covered by a pergola. Water features in the form of a pool with sea water, wall fountains and cisterns. Sculptures are rare. This type of the Renaissance garden is known as Dubrovnik Renaissance garden as a typological synonym of the Renaissance garden. Until the end of the nineteenth century, the walled complexes were surrounded by farming land which, because of the steep slopes of Rijeka Dubrovačka, was laid out in terraces supported by dry-wall structures.

The plot on which the villas Bona-Caboga and Stay-Caboga were constructed has been rearranged and rebuilt by a succession of owners. The paper traces the borders of the first estate on this location ac-

[Translated by: VESNA BAČE, prof.]

ording to the *Libro negro del Astorea*, the second oldest cadastral register of the Dubrovnik Republic, which shows that the space where the two villas and their gardens were constructed was originally part of one whole. The first known villa on this site, villa Bona-Caboga, was constructed in the period 1520-1540. The second villa Stay-Caboga was constructed in the latter half of the sixteenth century. At that time each villa had its own garden space.

On the basis of the available documents, archival data, Franciscan cadastral register from 1837., garden designs from the mid-twentieth century, numerous historical photographs from the end of the nineteenth and early twentieth century, but also field work, three historic layers of the garden have been identified: Renaissance layer, Romantic layer with the features of historicism, and the twentieth-century layer. According to the established criteria, the historic layers of the garden have been evaluated as a starting point for the renovation, revitalization and promotion of the villa and garden complex.

Renaissance features are primarily discerned in the fact that the villa Bona-Caboga integrated into the landscape – up to the first floor it was dug into the terrain. Thus the first floor of the building had direct access to the back gardens by which the boundary between closed and open space was negated. The gardens were organized on three levels and became part of the house. The garden ground-plans are simple, resulting from the spatial characteristics. Both villas and their gardens stand on a very narrow coastal belt. The construction of the villa Bona-Caboga follows a typical Renaissance pattern in which the main path runs along the axis of the house, dividing the house and the garden into two approximately equal parts. The front of the house faced onto the main path flanked by rectangular garden patches. A single-axis garden design of the villa Stay-Caboga is completely independent of the interior layout of the house itself. The main path covered by the pergola follows the facade of the house until the border with the villa Bona-Caboga. The path is also the skeleton of the orthogonal pat-

tern which once included transversed garden patches, side paths, pond and cisterns.

By the turn of the twentieth century, the villa gardens were physically reunited into a unique complex and thoroughly redesigned thanks to the zeal of the last owner of the two estates, Bernard Henrik Caboga. The reshaping included a significant deflection from the hitherto applied Renaissance pattern which, over the past centuries, remained a constant feature in most of Dubrovnik's country complexes. The changes in design reflected the current European trends where many public and private gardens were redesigned in the Romantic spirit under the influence of the English landscape style, with emphasis on the *gardenesque style*. The Renaissance path in the lower part of the garden was removed, and the main feature of the new arrangement was the organically shaped path bordered with exotic plants. The most valuable section of the Romantic layer is the upper part of the garden with a representative pathway, which provided a modern interpretation of Dubrovnik's traditional building samples.

In the twentieth century, the villas and the garden witnessed decay and inadequate interventions. With the construction of the Adriatic Highway in 1963, half of the wing of the villa Stay-Caboga was demolished, and the route simply devoured a part of the garden onto which both villas faced. One of the main factors of the garden's preservation is the preservation of its identity, which implies coherence of the villas' gardens in a unique whole. Considering the results of the evaluation process, a need for the application of the reminiscent methods has been suggested with regard to the Renaissance and Romantic design in the lower part of the garden, bearing in mind the altered spatial relations which do not allow consistent reconstruction of any single layer. In the upper part of the garden, given the criteria of originality, preservation and value of the Romantic garden elements, the reconstruction method is imperative.

According to the criteria stated, the proposed garden evaluation concept can serve as basis for the renovation of other villas in the Dubrovnik area.

MARA MARIĆ
MLADEN OBAD ŠĆITAROCI

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

Dr.sc. **MARA MARIĆ**, dipl.ing.agr., diplomirala je na Agronomskom fakultetu (smjer Krajobrazno uređenje), a doktorirala na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Radi u Zavodu za mediteranske kulture Sveučilišta u Dubrovniku.

Akademik **MLADEN OBAD ŠĆITAROCI** redoviti je profesor Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Voditelj je znanstvenoistraživačkog projekta *Heritage Urbanism*. [www.scitaroci.hr]

MARA MARIĆ, PhD, graduated from the Faculty of Agriculture, Dept. of Landscape Architecture, Zagreb University. She earned her PhD degree at the Faculty of Architecture in Zagreb. She works at the Department for Mediterranean plants in Dubrovnik. Academician **MLADEN OBAD ŠĆITAROCI**, Ph.D., full professor at the Faculty of Architecture University of Zagreb. He has head of research project *Heritage Urbanism*. [www.scitaroci.hr]

